

שמעתא למיקתא

גליון מג' - פ' בא ה'תשע"א / קהילת "חניכי הישיבות" - רמות ב'

האם יש פטור של עוסק במצוה, בעת שנוסעים ללמוד תורה

א. העוסק במצוה פטור מן המצוה

איתא בסוכה (כו.) ת"ר...הולכין לדבר מצוה פטורין (מן המצוות) בין ביום ובין בלילה, כי הא דר"ח ורב בר רב הונא כי הוו עיילי בשבתא דרגלא לבי ריש גלותא הוו גנו ארקתא דסורא (פ"י על שפת הנהר של סורא), אמרי אן שלוחי מצוה אן ופטורין. וכן תנן (שם כה.) "שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה" ופרש"י "הולכים בדרך מצוה כגון ללמוד תורה ולהקביל פני רבו ולפדות שבויים". וכ"כ במהר"ח אור זרוע (סי' קפג סד"ה ורש"י) דבכה"ג פטור מכל המצות. וכדברי רש"י פסק המ"ב (סי' תרמ ס"ק לה), ועיין בלשון הר"ן (יב. ד"ה דשלוחי מצוה אן) וברע"ב (סוכה פ"ב מ"ד).

מבואר דלאו דוקא העוסק במצוה פטור מן המצוה אלא גם ההולכים לקיום מצוה נמי פטורים. וכן מבואר ברי"ף (שבת ז. ברי"ף), ונפסק כדבריו בשו"ע (סי' רמח ס"א) בענין היוצא בספינה בער"ש לצורך מצוה שנחשב עוסק במצוה דפטור מן המצוה. וכ"כ הריב"ש (סי' קא ד"ה וההיא דאין צריך) בענין העולה לאר"י. וכן הוא במהר"ם שיק (ארו"ח סי' מה ד"ה ונר"ה דה דאמרין העובק) דאפי' ההליכה והעסק בכלל עוסק במצוה הוא. ועיין ברש"י (שם כו.) ד"ה הולכים לדבר מצוה) שפטורים בכה"ג משום דטרודים ודואגים במחשבת המצוה ובתיקוניה. וכן פסק המ"ב (סי' תרמ ס"ק לו).

ב. שלוחי מצוה בשעת חנייתו

וגדולה מזו כתב רש"י (כה. ד"ה פטורין) דשלוחי מצוה פטורין אף בחנייתו. וכן פסק המ"ב (סי' תרמ ס"ק לו). ועיין בתוס' יו"ט (סוכה פ"ב מ"ד) בשם המרדכי שהטעם דשלוחי מצוה פטורים אף בשעת חנייתם משום דכשנחים וישנים בלילה בהנאה יכולין לעסוק למחר טפי והוי בכלל עוסק במצוה.

וכן מוכח מדברי המ"ב (שם ס"ק לח) שכתב דשלוחי מצוה אם א"צ לטרוח אחרי הסוכה צריך לכנוס בה ואם אין יכולים לישן כ"כ בטוב שם ויהיו יגעים למחר ולא יוכלו לקיים המצוה כראוי פטורין. ועיין בניאור הלכה (סי' לח ד"ה אם צריך).

ולפי' ההולך לקיים מצוה או ללמוד תורה או אפי' נח כדי שיוכל לקיים המצוה בכל כוחותיו פטור מכל המצות.

ג. פטור זה בעוסק בתורה

אלא שצ"ע טובא, אמאי ההולך ללמוד תורה נחשב לעוסק במצוה שפטור מן המצוה כמבואר ברש"י הנ"ל, והרי העוסק במצות ת"ת גופא אינו נפטור משאר מצות אם א"א לעשותם ע"י אחרים כמ"ש בגמ' מו"ק (ט.), וכן פסק המ"ב (סי' לח ס"ק לד) שהעוסק בת"ת מחויב להפסיק כדי לקיים כל המצות שחובן עליו, ועיין בזה בגליון ל"א, וצ"ע.

ועתה העירוני שכבר עמד בזה האור שמח (ת"ת פ"א ה"ב ד"ה ובחי' למס' סוכה) ותיירץ דהולכים ללמוד תורה פירושו "שמוש תלמידי חכמים" דשמוש ת"ת גדולה מת"ת כמ"ש הר"י מקורביל (תוס' כתובות ז.ו.), ושמוש פירושו הבנת טעמי המשנה וסברתו הנקרא בשם "גמרא".

איברא דאף שדברי האור שמח נפלאים מאוד, אך מסתיימת לשון הפוסקים לא משמע כדבריו דהרי אינם מחלקים בין העוסק בש"ס לבין עוסקים במקרא לחוד, אלא כולם חייבים להפסיק מלימודם לקיום המצות. וא"כ חזרה קושיא לדוכתא.

[שו"מ שכן דחה דבריו בתשובות והנהגות (ח"ב סי' עה ד"ה ועיין אור שמח)].

שו"מ במשמרת חיים (למך הגר"ח פ"י שייברג שליט"א, ח"א עיניני ת"ת אות ב) יישוב נפלא לזה, ע"פ השנות אליהו (פאה פ"א) שכתב דת"ת עדיף מכל המצוות ורק כשא"א ע"י אחר מבטלין משום דכל תיבה ותיבה הוא מצוה בפני עצמה. והנה עוסק במצוה שייך היכא דהוא באמצע המצוה, אבל היכא דהוא כבר גמר המצוה ורוצה להתחיל עוד מצוה לא שייך הכלל דעוסק במצוה, ולכן בת"ת דתיבה שכבר למד כבר נגמרה מצותה ומה שילמוד עכשיו הוא עוד מצוה לא שייך ענין של עוסק במצוה, וכל זה לגבי עצם הלימוד, אבל גבי הילוך לת"ת ההילוך הוא מצוה אחת של הילוך לת"ת והוא באמצע המצוה ושפיר שייך עוסק במצוה פטור מן המצוה, ע"כ.

אולם אין תירוץ זה מיישב לפי הסוברים (עיין מאירי (שבת ט. ד"ה ושמה), עין יעקב (מע"ק ט.) בשם הר"ן וברכ"י (סי' לח אות ז ד"ה ואפשר) שהטעם שפוסקים ת"ת לקיום שאר מצות הוא משום דתורה ניתנה על מנת לקיים.

ועכ"פ יוצא מהנ"ל שהנוסעים ללמוד תורה פטורין ממצוות (בזמן נסיעתם) כי טרודים במחשבת המצוה ובתיקוניה, ודו"ק. ועיין בתשובות והנהגות (ח"ה סי' רו).

אכל פת הבאה בכיסנין פחות משיעור קביעות סעודה ובירך על המחיה, האם אכילה שלאחר מכן מצטרפת לשיעור קביעות סעודה

יש לדון אם חיוב ברכה אחרונה בפת הבאה בכיסנין (בכה"ג דאכל כדי שביעה) הוא מדאורייתא, או מדרבנן. ואף אי נימא דחיובו מדאורייתא, יש לדון אי מדאורייתא נפיק נמי יד"ח בברכת מעין ג' או דמדאורייתא בענין לברך ג' ברכות.

וכבר עמד בצדדים אלו הגרע"א (בהגהותיו על גליון השר"ע סימן קס"ח ס"ו על דברי אבן העזר שם) וז"ל שם בתוך דבריו: דאם נחליט דלחם גמור הוא (פת הבאה בכיסנין), כיון דהוא שבע ממנו חייב בברכת המזון מהתורה, א"כ אף בפת הבאה בכיסנין אמאי אינו מברך כה"ג ברכת המזון הא הוא לחם גמור לענין חלה ולמצה, אע"כ צ"ל או דמהתורה גם בלחם גמור מה דכתיב ושבעת היינו מה דאחרים רגילין לשבוע, או דמהתורה יוצאין בברכה מעין ג' דאין מנין ברכות דאורייתא, עי' לקמן סי' קצ"א סעי' א' ובמג"א שם. עכ"ל ע"ש.

והנה אי נימא דמדאורייתא פת הבאה בכיסנין אינה פת כלל, ואף באוכל כדי שביעה כל חיובו בברכה אחרונה אינו אלא מדרבנן, מילתא דמסתברא דלא חיבוהו רבנן ברכת המזון אלא בכה"ג שקובע סעודתו על פת הבאה בכיסנין, משא"כ בנידון דידן דחילק סעודתו, ובירך כבר על מקצת אכילתו ברכה אחרונה, תו לא יתחייב כלל בברכת המזון, כיון שלא קבע סעודתו על פת הבאה בכיסנין אלא אכל ב' סעודות קטנות זא"ז ושבע מהם [אלא דאכתי יש לדון דהלא אן מספק"ל מה היא פת הבאה בכיסנין יעוין בטור אר"ח סי' קס"ח ובשר"ע שם סעיף ז] וא"כ אכתי י"ל דפת הבאה כיסנין דידן הוי ספק פת וא"כ אכתי ברכה אחרונה זידה בכה"ג ששבע הוי ספק דאורייתא].

ואף אי נימא דבכה"ג שאוכל פת הבאה בכיסנין כדי שביעה מתחייב ברכה אחרונה מדאורייתא, מ"מ אי נימא דמדאורייתא סגי במעין ג' ורק מדרבנן בעינן ג' ברכות, א"כ הדרינן לסברא קמיתא ד"ל דלא חיבוהו רבנן ברכת המזון אלא בכה"ג שקובע סעודתו על פת הבאה בכיסנין, משא"כ בנידון דידן דחילק סעודתו, ובירך כבר על מקצת אכילתו ברכה אחרונה, תו לא יתחייב כלל בברכת המזון.

אולם אי נימא דבכה"ג שאוכל פת הבאה בכיסנין כדי שביעה מתחייב מדאורייתא בג' ברכות, ומה דאינו מתחייב בברכת המזון אלא בכה"ג שאכל כדי שיעור קביעות סעודה הוא משום דגם פת גמור אינו חייב מדאורייתא בברכת המזון אלא בכה"ג שאוכל שיעור שאחרים רגילים לשבוע ממנו, א"כ יש לומר דהשתא נצרך את ב' האכילות לחייבו בברכת המזון, דהרי ברכתו הראשונה מדאורייתא לאו כלום היא, דהרי בשעה שבירך כלל לא נתחייב בברכה אחרונה על אותה האכילה, אולם לאחר אכילתו השניה נתחייב כעת מדאורייתא בברכת המזון אף על אכילתו הראשונה.

והנה בבה"ל (סי' קפ"ד ס"ו ד"ה בזיתין) גבי חיוב ברכה אחרונה בפת כתב וז"ל: ודע עוד דאף לשיטת רוב הפוסקים דבעינן שביעה ממז מ"מ בחולה או זקן או שכבר אכל מקודם והוא שבע ע"י כזית או בכביצה לכו"ע מחויב מן התורה לברך כיון דמ"מ הוא שבע (רדב"ז חלק ששי סימן ב' אלפים רל"ד ומובא בשערי תשובה סימן קצ"ז). והנה ראיתי בהפ"ג שכתב דמסתברא לו דבעינן שביעה מפת לבד ואז הוא חייב מן התורה, וז"ל פשוט דאין כונתו במי שאוכל איזה דבר ללפת את הפת דזה פשיטא דמצטרף שכן הוא דרך אכילה (עיין ברכות מ"א מיסב ואוכל בלפתו), אלא בשאכל שארי דברים בפני עצמן. והנה מלשון רדב"ז הנ"ל משמע לכאורה דאם כבר אכל איזה דבר וסיים שביעתו ע"י אכילת כזית פת מהני לחיוב מן התורה, דאי מיירי שאכל מקודם ג"כ פת פשיטא דחייב. אך יש לדחות דמיירי שאכל פת מקודם לזה ובירך ברכת המזון, ומ"מ הוא חייב עתה מן התורה לברך כיון שהוא עכ"פ שבע ממידי זיין ודומיא דזקן או חולה (וגם בלא"ה אפשר לומר דלא נוכל לפוטרו מן התורה ע"י ברכת המזון שבירך מתחילה דאז פטור היה מן התורה). עכ"ל.

המברך על דבר שברכתו ב"פ האדמה האם פטר נמי האורז הנמצא לפניו

יש לעיין האם המברך על דבר שברכתו ודאית ולפניו דבר שברכתו תלויה במחלוקת, וכגון המברך על פרי האדמה ולפניו אורז שברכתו תלוי באשלי ברברי [עיין שו"ע (סי' רב סעי' ז) ובמ"ב שם] האם לברך עליו בורא מיני מזונות או בפה"א, האם אמרינן דכיון דבירך על "האדמה" הרי לפי הפוסקים שסוברים שזו ברכתו של של האורז פטר גם אותו וע"כ מדין ספק ברכות להקל אי אפשר שוב לברך עליו, או דלמא כיון דלמעשה נוהגים לברך על אורז מזונות, ממילא אין כונת המברך לפטור אותו והוי כאילו כוון להדיא להגביל ברכתו שלא תחול עליו. [יש לציין שמדין קדימה בברכות יש להקדים ברכת מזונות לברכת בפה"א לדעת המ"ב (סי' רב סעי' כה)].

ועתה מצאתי בפמ"ג (פתיחה אות י. ברכה אחרונה סדר המעלות) שכתב דבכה"ג יכוון רק על הוודאי ולא על הספק ואפשר אפי' בסתמא לא מחית איניש נפשיה מספק, ע"כ. מבואר ש"אפשר" שאפי' לא כוון להדיא אמרינן דמסתמא לא רצה לפטור את הספק.

ולכאורה יש לתמוה ע"ז מדברי השו"ע (סי' רב) לגבי מי שריית צימוקים ותאנים שלדעת הרא"ש ברכתם העץ ולדעת הרשב"א שהכל, ומכיון דאיכא נ"מ ביניהם לברכה אחרונה דהיינו דלהרא"ש מברכים מעין ג' ולהרשב"א בני"ר, ע"כ פסק דיר"ש יאכלם בתוך הסעודה. וכתב ע"ז המ"א (שם סעי' כד) "אם אכל תחילה הפרי ובירך בפה"ע צ"ע אם יברך שנית על המרק שהכל, ולכן ישתה דבר אחר תחילה לברך שהכל". וכן פסק המ"ב (שם סעי' נד). מבואר להדיא שהמברך בסתמא פטור גם שאר הדברים התלוים במחלוקת.

אולם יש לדחות, דשאני התם שרוטב הפרי נחשב כגוף הפרי, וכמו שכתב ה**ביאור הלכה** (סי' רב ד"ה בתוך הסעודה) שאפי' לדעת הרשב"א מברכים על משקה זה בתוך הסעודה כיון שהוא נחשב כרוטב הפירות, וכ"ש לדעת הרא"ש שיש במשקה מטעם הפרי. וע"כ אין אפשרות להגביל הברכה כי הוא כפרי עצמו והוי דבר א' [וכבר הוכחנו בסי' בגליון מ"ב דברפי א' א"י להגביל הברכה]. וזה דומה לספיקו של הפמ"ג (סי' רב סעי' ג) האם אפשר לברך על העיקר ולכוון שלא לפטור הטפל והיינו משום שהדבר טפל נטפל כלפי העיקר וכאחד נינהו. ונעיין במ"ב (סי' רב סעי' ג) בענין גרעינים שהיו פלוגתא בברכתן (העץ או אדמה), וכתב שם שאם אוכל הגרעין אחר שאוכל הפרי מסתברא דלכו"ע נפטר בברכת בפה"ע שבירך על הפרי משום דהוי טפל לפרי, עכ"ל.

שוב העירו לי מהא דנקטו הפוסקים (עיין צ"ח ח"ב סי' קטח סעי' ח ועוד) דספק פת הבאה בכיסנין אין מברכים עליו בתוך הסעודה משום 'ספק ברכות להקלי' והרי לפי הפמ"ג בפתיחה לברכות (הובא לעיל) אפשר לברך שהרי אין דעת המברך לפטור הדבר המסופק [אולם לפי דעת המ"א (סי' קטח סעי' כב) דס"ל שמברכים עליו

בתוך הסעודה ניחא, ועיי"ש בדגמ"ר שם] אולם לפי דברינו הנ"ל יש לדחות, ועיין ולענין הלכה עיין בשו"ת רב פעלים (ארו"ח ח"ב סי' כז) שהביא דברי הפמ"ג הנ"ל שאפי' בסתמא לא מחית איניש נפשיה מספק. וכן פסק בכה"ח (סי' רב אות קל).

אולם לכאורה אשתמיט מיניהו דברי הפמ"ג (סי' ר"א ח"ב סעי' ב) שחזר בו ונקט להדיא שבכה"ג פטור את הספק ולא יוכל שוב לברך עליו. וכן בשד"ח (אסיפת הדינים סי' א אות ד) כתב שאם לפניו פרי ודאי ופרי ספק יברך על הוודאי ויכוון לא לפטור את הספק. ומשמע מדבריו שבעיני שיוכן להדיא.

ובאור לציין (פ"ד אות כב) כתב שהאוכל אורז מבושל וגם דבר שברכתו בורא פרי אדמה, יקדים לברך על האורז בורא מיני מזונות וכו' ואם הקדים ברכת בורא פרי אדמה לא יברך על האורז ויאכלנה בלא ברכה, טוב שבירך ברכת שהכל על מעט סוכר וכדו' ויכוון לפטור בברכה זו את האורז, עכ"ד. [נעיין היטב בביאור הלכה (סי' רב על סעי' טו סעי' על הסוקא) שהוסיף על דברי הט"ז שהביא שם "ויכוון לפטור". ועיין עוד בשעה"צ (סי' רב אות ט) שהביא דברי האבן העזר והוסיף שמסתברא דדינא הכי דמיפטר "מטעם טפלי". ומשמע דלא ס"ל כדברי הפמ"ג].

ולדבריו לכא' י"ל דאי נימא דפת הבאה בכיסנין פת גמורה היא מהתורה, אי ברישא לא אכל כדי שביעה, ואילו ע"י אכילתו השניה אכל שיעור שביעה, א"כ נתחייב השתא בברכה אחרונה מן התורה, ויש לדון דיתחייב בברכת המזון. אלא דאכתי תלי בנידונים הנ"ל דאי נימא דמדאורייתא סגי במעין ג' אף ששבע, ולא חייבהו רבנן ברכת המזון אלא בכה"ג שאכל שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו סעודתו, א"כ אכתי י"ל דלא חייבו רבנן ברכת המזון אלא בכה"ג דקובע עליה סעודתו משא"כ בנידון דידן דחילק סעודתו לב' וכבר בירך על אכילתו הראשונה [משא"כ בפת דהתם בכל גוונ' דשבע חייב ברכת המזון ולעולם תיקנו לכתחילה ברכת מעין ג', ועל כן ס"ל לבה"ל דכל דפועל שבע חייב השתא בברכת המזון].

אולם יעויין בחזו"א (סי' ל"ד ס"ק ד') שכתב וז"ל: ועיין במ"ב סי' קפ"ד בבה"ל שהביא בשם רדב"ז דאם גמר שביעתו בכזית פת חייב בבה"מ מה"ת, הנה מבואר לדעתו דלא בעינן שיעור שאחרים קובעין עליו. ומ"ש שם לדחות דמייירי שאכל פת מקדם וברך בה"מ ואח"כ אכל, נראה שאם צריך שיאכל פת שיעור שביעה, גם בכה"ג, כיון שגמר סעודתו בלא שביעה, והסיח דעתו כבר מלאכול, ואח"כ כשיאכל כזית אינו חייב בברכת המזון מהתורה. ויש להסתפק ג"כ באוכל כזית פת כיסנין אחר שכבר אכל שאר דברים, ושבע בכזית, אי חייב בברכת מעין ג' מה"ת כיון דהוי לחם גמור, וכן כשאוכלן אחר בה"מ, וגם יש מקום לומר דבכה"ג יברך עליהן ג' שלמות, ד"ל דכל מקום שהוא חייב מה"ת בבה"מ, לא פטור חכמים בברכת מעין ג', ומכש"כ להסוברים דמנין ברכות מה"ת בבה"מ, מיהו משמע בגמ' ברכות ל"ח א' מ"ב א' דאין מברך ג' ברכות על פ"כ אלא שקבוע עליו, והדעת נוטה כמש"כ הפמ"ג המובא במ"ב שם, דאינו חייב בבה"מ, עד שיאכל שיעור שביעה, או שיעור שביעתו, בסעודה אחת, שהפת יהי' בה העיקר.

אולם יעויין בכתר ראש (סי' פ"א) שכתב וז"ל: שאלתי אם יברך על פת הבאה בכיסנין פחות משיעור קביעות, אם יכול לחזור ולאכול שלא תצטרך עם הראשון לשיעור קביעות, ואמר להמתין כדי אכילת פרס ואז יכולים לאכול יותר אף אם לא יברך בינתיים דאינו מצטרף השיעור בשהיה יותר מכא"פ.

[ובהגהת הגאון ר' אשר מטיקטין כתב שם בזה"ל: ומיירי דלא היה דעתו לאכול שיעור קביעות רק אח"ז נמלך לאכול, אבל אם מתחילה היה דעתו לאכול שיעור קביעות, נ"ל פשוט אף דהפסיק באמצע אכילה כדי אכילת פרס צריך לברך המוציא וברכת המזון].

הרי דהצריך להמתין כדי אכילת פרס בין אכילה לאכילה, דאז אינם מצטרפות אפי' בלא שבירך בינתיים [אלא דיש לדון טובא בעיקר דבריו אלו דכל שהמתין כדי אכילת פרס אין ב' האכילות מצטרפות, וכמו שכבר עמד בזה ר' אשר מטיקטין הנזכר]. [נכתב ע"י הרב ש.פ. שליט"א]

פניני מוסר

עניני בטחון בה' (ד)

הקדמות לעניני בטחון

רצון ה' להנהיג את העולם בדרך הטבע - ההקדמה הראשונה שחפץ השם יתברך ורצונו לקיים מנהגו של עולם במה שאפשר, ושהטבע יקר בעיניו לא ישנהו אלא לצורך הכרחי.

ומפני זה אמר משה "הצאן ובקר ייחט להם ומצא להם" (במדבר יא, כב), שחשב משה שה' יתברך לא יחדש נס ופלא למלא בטנם בדבר שאינו הכרחי, והיה תמה על דרך מנהגו של עולם איך יספיק בשר לכל העם ההוא". (דרשות הר"ן, הדרוש השמיני)

ולכן גם כשיעשה ה' נס - יערב בו דבר טבעי - "ומפני היות מנהגו של עולם יקר בעיני ה' וחפץ בו כמו שכתבנו, לפעמים כשיצטרך לחדש נס ופלא יערב בו דבר טבעי יהיה משענת לנס ההוא, עם היות שהדבר הטבעי ההוא לא יספיק לפועל הנס, אבל יישען בו לבד. כענין שאמר אלישע לאשה אחת מנשי בני הנביאים... "לכי שאלי לך כלים מן החוץ מאת כל שכיניך כלים ריקים אל תמעיטי" (מלכים ב, ד, א). ואין ספק שבחוק הטבע היה נמנע הימצא השמן הרב מן האסוך ההוא כאילו לא היה שם שמן כלל, ועם כל זה, ביקש הנביא להיות נמשך אחר רצון ה' יתברך שיהיה לנס ההוא איזה משענת טבעי ייסמך עליו". (דרשות הר"ן שם)

וזוהו הטעם שיש להשתדל - "ואע"פ שאין ישראל כשאר העמים שיהיו צריכים להזדיין כנגד האוייבים, דרך התורה לצוות שיתנהג אדם במקצת בדרך הטבע והמקרה ואחרי כן יפעל הנס... **שרצון התורה בכך שיעשה אדם בדרך הטבע כל מה שבידו לעשות והשאר יניח בידי שמים**. וכן אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כא, לא) סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה, כלומר חייבים בני אדם להשמוע בנפשותיהם ולהכין סוסים וכלי מלחמה והקב"ה יושיע כי התשועה לו לבדו יתברך". (רבנו בחי, שמות יג, יח) "עבודת המועדים" - להערות בטל' 6711693

<p>העלון נתרם</p> <p>להצלחת הרב דוד דיין שליט"א ומשפחתו בכל הענינים</p>	<p>ללי"ג</p> <p>מרת רחל בת לאה ע"ה</p>
<p>© שמעתיא עמיקתא - הערות ותורמות בטל' 02 571-3932</p>	